

ÚTKERESÉS A MODERN OROSZ FRAZEOLOGIZMUSKUTATÁSBAN

(A VÍZ ELEMET TARTALMAZÓ FRAZEOLOGIZMUSOK VIZSGÁLATA)

JELIGE: FRAZEOLOGIZMUSKUTATÁS

Tartalomjegyzék

0	Bevezetés.....	3
1	A frazeologizmusok általános jellemzése és tipológiája	5
1.1	A frazeológia tárgya	5
2	Az orosz nyelvű frazeologizmusok kutatástörténete	6
2.1	Frazeologizmuskutatás az orosz nyelvtudományban	6
2.2	Frazeologizmuskutatás a magyarországi russzisztikában	7
3	A frazeológiai egységek tipológiája.....	9
3.1	A frazeológiai egységek típusai és jellemzői	9
3.1.1	A frazeológiai egységek szerkezeti típusai	9
3.1.1.1	A frazeologizmusok osztályozása kommunikációs szempontok alapján	9
3.1.1.2	A frazeologizmusok osztályozása szintaktikai viselkedésük alapján	10
3.1.1.3	A frazeológiai egységek osztályozása a valenciaelmélet alapján	11
3.1.1.4	A frazeológiai egységek osztályozása szófaji értékük alapján	11
3.1.1.5	A frazeológiai egységek osztályozása szemantikai viselkedésük alapján	12
3.1.2	A frazeológiai egységek műfaji típusai.....	13
4	A frazeologizmuskutatáshoz felhasználható kognitív elméleti keretek rövid bemutatása	14
4.1	Kategóriaelméletek.....	14
4.1.1	Klasszikus modell	14
4.2	Metaforaelméletek.....	15
4.2.1	Samuel Levin metaforaelmélete.....	16
4.2.2	Donald Davidson metaforaelmélete	16
4.2.3	Max Black interakciós elmélete: a metafora, mint kölcsönhatás	17
4.2.4	A metafora formaelmélete: Karl Bühler	18
4.2.5	A Johnson és Lakoff féle metaforaelmélet.....	19
5	A víz elemű orosz frazeologizmusok elemzése	21
5.1	A víz motívum asszociációs lehetőségei a vallásban – kulturális aspektus	21
5.2	A víz motívum asszociációs lehetőségei néprajzi síkon	22
5.3	A vízelemű frazeologizmusok elemzése a Johnson Lakoff féle forrás – és céltartomány alapján.....	23
5.3.1	Az elemzés módszere	23
5.3.2	A víz elemet tartalmazó frazeologizmusok elemzése	24
6	Összefoglalás	31
7	Irodalomjegyzék	32

0 Bevezetés

Munkámat az orosz frazeologizmusok megismerése motiválta, különösen a víz elemet tartalmazó frazeologizmusok ragadták meg figyelmem. Azonban amikor foglalkozni kezdtem azzal a kérdéssel, hogy milyen elemzési módszerekkel lehet a frazeologizmusok konkrét képi és elvont tartalmi síkja között megtalálni a kapcsolatot, akkor értettem meg, hogy a módszer keresése nem szűkülhet le az orosz nyelvű frazeologizmusokra, hiszen az általam ismert három nyelvben sok, frazeológiai egységekben hasonló motívum játszik szerepet.

Munkahipotézisként fogalmaztam meg a kérdést, miszerint létezik-e olyan kutatási módszer, amely alkalmas arra, hogy a nyelvi specifikumok kikerülésével magyarázza meg a két sík közötti kapcsolatot. A dolgozat jelen formájában azt az utat mutatja be, amelyet szükségszerű volt bejárni a vinogradovi frazeologizmuskutatástól kezdve, Telija frazéma-idióma felfogásán keresztül Burger tipológiáján át a kognitív elméletekig.

Minthogy a feltett kérdésekre a választ Johnson és Lakoff metaforaelméletében találtam meg, munkám utolsó részében tíz féle orosz nyelvű víz elemet tartalmazó frazeologizmus példáján mutattam be az elvont jelentést magyarázó metaforikus kapcsolatokat.

Munkámat a frazeológia és a frazeológiai egység fogalmának meghatározásával kezdem. Összevetem a frazeológiakutatásban jelentős eredményeket elért nyelvészek meghatározásait, bemutatom a frazeológia és a frazeológiai egység jelentésének kiterjedését mind orosz, mind európai viszonylatban.

A meghatározások ismertetése után oroszországi és magyarországi viszonylatban történeti áttekintést végzek az orosz frazeológiai egységekkel kapcsolatos kutatások eredményét illetően. A kutatók által összeállított frazeológiai gyűjtemények segítettek korpuszom összeállításában, az elért eredmények pedig befolyásolták elemzési szempontjaimat.

Külön fejezetben tárgyalom a frazeologizmusok tipológiáját, azaz azokat a szempontokat, melyek alapján már korábban osztályozták a frazémákat. Minden osztály esetén külön kitérek arra, hogy az orosz frazémák esetében ez az osztályozás mennyire hatékony.

Mivel a saját kutatásom kognitív nyelvészeti kereten belül megy végbe, valamint lényegi elem a vízelemű frazeologizmusok metaforikus képének eredete, így szükséges a kategória – és metaforaelméletek bemutatása is.

Végezetül az általam összeállított korpusz elemzését végzem el egy, a metaforaelméletek közül a legalkalmasabbnak talált metaforaelmélettel. Minthogy az orosz frazeologizmusok metaforikus képeinek kialakulása több esetben néprajzi és vallási jegyekre vezethető vissza, így szükséges a víz jelentésének vizsgálata néprajzi, illetve vallási vonatkozásban is.

1 A frazeologizmusok általános jellemzése és tipológiája

1.1 A frazeológia tárgya

Minthogy minden nyelvben előfordulnak állandósult szókapcsolatok, a frazeológia és tárgyának meghatározása nagyon sok hasonlóságot mutat az európai nyelvtudományban. A frazeologizmusok tanulmányozásának legfontosabb eleme a frazeologizmus definíciójának meghatározása.

Vinogradov megállapítása szerint a frazeológiai egység vagy más néven „*egybeforrt szókapcsolat*” egy felbonthatatlan szókapcsolat, melynek jelentése független a szókapcsolatot alkotó tagok jelentésétől (Виноградов 1977: 121).

Burger a német frazeologizmusok alapján definiálta a frazeológiai egységeket. Ez alapján a frazeologizmus olyan kifejezés, melyre érvényes, hogy két vagy több szóból áll, és ezek a szavak olyan szókombinációk, melyek nemcsak egy alkalomra álltak össze szókapcsolattá – állandósult szókapcsolatként élnek a nyelvben (Burger 2003: 11). Forgács ugyanezeket a kritériumokat használja fel a frazeológiai egység definíciójához, magyar frazeologizmusokra vonatkoztatva. (Forgács 2007: 15).

Az állandósult szókapcsolat definíciója mellett a frazeológia meghatározása is fontos. A frazeológia egy görög terminus melynek szó szerinti jelentése a „*phraseos*” (magyarul: kifejezés) „*logos*”(magyarul: tan) kifejezésekből ered. A frazeológia kifejezéstan, amely az állandósult kifejezéseket vizsgálja.

Ez a szó két alapvető jelentéssel bír (Tatár 1992: 17):

- valamely nyelv vagy író által használt állandósult szókapcsolatok összessége illetve valamilyen csoport által használt frazeológiai egységek csoportja
- a nyelvészet azon része, amely a frazeológiai egységeket tanulmányozza.

A frazeologizmus egy olyan sajátos nyelvi képződmény, melynek egyidejűleg van konkrét és elvont jelentése. Egy állandósult szókapcsolat, mely konkrét szituációhoz kapcsolódó nyelvi képet örökít meg, ezért van egy konkrét jelentése, azonban egy nyelvi közösség ezt a jelentést kivetíti az általánosság szintjére és hozzátartozol egy, az idők folyamán kialakuló elvont jelentést.

2 Az orosz nyelvű frazeologizmusok kutatástörténete

Mint ahogy a dolgozatomban az orosz frazeológiakutatás újabb lehetőségének irányába kívánok elmozdulni, szükséges átnézni, hogy eddig milyen kutatások voltak az orosz frazeológiában és a magyarországi russzisztikában.

2.1 Frazeologizmuskutatás az orosz nyelvtudományban

Az orosz frazeologizmusok szemantikai síkon történő vizsgálata a 20. század '40-es éveiben kezdődött el Viktor Vlagyimirovics Vinogradov kutatásaival (Шанский 1969: 8).

Vinogradov (Виноградов 1977: 118-189) vizsgálja a szó grammatikai és jelentésbeli variációit és tanulmányt készít a frazeológiáról, a frazeológiai egységek rendszerezéséről. Megállapítja, hogy a frazeológiai egység részeinek jelentése nem egyeztethető össze a frazeológiai egység egészére vonatkozó jelentéssel. A frazeológiai egység magasabb szintű jelentést ad. Külső és belső jegyeket hordoz: külső jegyekben jelennek meg a frazeologizmusra vonatkozó formai jegyek, a belső jegyek pedig lehetőséget adnak arra, hogy a frazeológiai egységben szereplő szavak - jelentésüknek megfelelően – helyettesíthetők legyenek. (Виноградов 1977: 143)

Újító gondolatai hatással voltak a későbbi nyelvészek munkásságára: a 20. század '40-es – '50-es éveiben Vinogradov tanítványaiból és követőiből alakult meg a „Виноградовская Школа” azaz a Vinogradovi Iskola, olyan nyelvészekkel, mint S. I. Ožegov, Y. S. Sorokin vagy N. Y. Švedova.¹ (Караулов 1997: 69-71)

Az orosz frazeologizmuskutatás másik jelentős kutatója V. N. Telija a frazéma-idiómákkal, foglalkozott (Телия 1996). Kutatásának fontos területe annak vizsgálata, hogy mennyire tudja a szó a nyelven kívüli lényegét helyettesíteni, azaz lehetséges-e a szó szerinti jelentés mellett az elvonatkoztatás, és ha igen, milyen módon. Elsődleges megállapítása, hogy egy idióma jelentése a szó jelentéséhez képest szerteágazóbb. Az idiómák szavaktól való megkülönböztetésénél Telija fontos szempontnak tekinti az idiómák racionális és emocionális értelmezését. Megállapítja, hogy sok esetben az empátia függvénye az, hogy egy idióma pozitív vagy negatív képként képződik le az emberi tudatban. Másik fontos tényező a dekódolás: egy - a beszédben használt - idióma

¹ Vinogradov munkásságáról és a Vinogradovi Iskoláról bővebben lásd: Караулов Ю. Н. (1997)

jelentésének értelmezése az idiómát használó személyek tudatában más és más. Ebből következik, hogy egy idióma többféleképpen, a szituációtól függően értelmezhető (Телия 1996: 84-87).

Az általam tett vizsgálataim alapján elmondható, hogy a frazeológia a nyelvészet egy fiatal tudományága. A Vinogradov és Telija által végzett szemantikai vizsgálatok segítenek megérteni a frazeologizmusok struktúráját és besorolását a nyelvtudományba. Erre jó példa a *„A víz a szláv frazeológiában és paremiológiában”* (Зольтан-Федосов-Янурик 2013) című kiadvány, mely alapvetően e két nyelvész elméleti-módszertani munkásságára támaszkodik.

2.2 Frazeologizmuskutatás a magyarországi russzisztikában

A 20. század második felétől a frazeológiakutatás a magyarországi russzisztikában is elterjedt.

Elsőként Keszthelyi Ernő kiadásában jelent meg a *„Russzicizmusok: 5000 orosz szólás és kifejezés”* (Keszthelyi 1955) című könyv, mely 5000, a mai orosz nyelvben gyakran használatos orosz frazeologizmust sorakoztat fel orosz ábécé sorrendben, magyar megfelelővel. Az előszóban a szerkesztő kitér a csoportosítás módjára: a két vagy több szóból álló, több kulcsszóval is behatárolható szólásokat a szókapcsolatokban elsőként szereplő főnév alapján sorolja be. Ezt követi a határozószó, melléknév, végül az ige. A könyv tartalmaz egy magyar mutatót is a frazeologizmusok eltérő, néhol nehézkes magyarra fordítása miatt.

Rákos Ferenc munkája a *„Nemzedékről Nemzedékre. Ezer orosz-magyar közmondás és szólásmondás”* (Rákos 1955) című könyv.

Ennek a munkának a célja, hogy olyan tárgycsoportok alapján szemléltesse az orosz frazeologizmusokat, mint ember és közösség, munka és gazdasági élet, életbölcesség, erény és bűn, szellemi és testi tulajdonságok, érzelmvilág, beszéd, történelmi közmondások valamint vegyes frazeologizmusok (Rákos 1955: 239). A könyv egy külön függelékben jeleníti meg az orosz frazeologizmusokhoz tartozó magyar megfelelőket.

Tatár Béla munkásságában is még találhatunk Keszthelyi és Rákosi klasszifikációjához hasonló csoportosítást: a *„Русская лексикография”* (Татар 1985) azaz *Az orosz lexikográfia* című könyve az elmúlt 200 évben kiadott szótárakat csoportosítja, beleértve a

frazeológiai szótárakat is. Tatárt illetően már nemcsak csoportosításról beszélhetünk: újítást hoz a magyarországi frazeológiakutatásba: kísérletet tesz arra, hogy átfogó képet adjon a frazeológiai egységek keletkezéséről, szemantikai síkon történő értelmezéséről, stilisztikájáról, lexiko - grammatikai sajátosságairól. A frazeologizmusok szemantikai úton történő vizsgálatánál kitér az frazeológiai homonímiák, antonímiák, enantioszémiai és variációk csoportjára is az orosz nyelvben, példákkal alátámasztva azokat.² (Tarap 1992).

Földes Csaba egy összehasonlító célzatú három nyelvű frazeologizmusgyűjteményt ad ki „*Magyar – német – orosz beszédfordulatok. Három nyelv azonos jelentésű állandósult szókapcsolatai*” (Földes 1986) címmel. Mindhárom nyelven megadja a kulcsszavakat, és felhívja a figyelmet e három nyelv állandósult szókapcsolatainak jelentésbeli kapcsolatára.

A Hadrovics László és Uzonyi Pál szerkesztésében megjelent Magyar-orosz és Orosz-magyar szótár (Hadrovics 2000) nem speciálisan frazeológiai munka, de tartalmazza a címszókhoz tartozó szó szerinti, illetve elvont jelentést is.

Györke Zoltán nevéhez több magyar tanulmány is köthető az orosz magyar frazeológiakutatásban. Györke kontrasztív módszerrel vizsgálta az orosz és magyar testrészneves frazeologizmusokat. Tatár munkásságához hasonlóan ő is vizsgálja az antonímia³, homonímia⁴ és enantioszémia⁵ jelenségét, kifejezetten az orosz és magyar frazeologizmusokban.

Ezek a tanulmányok magyarországi viszonylatban előrelépést hoztak az orosz frazeologizmusok kutatásában. Az általam vizsgált tanulmányok alapján az orosz frazeologizmusok kutatása Magyarországon az orosz frazeologizmusok csoportosításától kezdve, az elvonatkoztatott jelentések vizsgálatán át a kontrasztív vizsgálatokig terjed.

² Ezekről a jelenségekről bővebben lásd: Tarap (1992)

³ Az antonímia jelenségéről az orosz és magyar frazeologizmusokban lásd: Дьёрке (2003)

⁴ A homonímia jelenségéről az orosz magyar frazeologizmusokban lásd: Дьёрке (2007)

⁵ Az enantioszémia jelenségéről az orosz és magyar frazeologizmusokban lásd: Дьёрке (2005)

3 A frazeológiai egységek tipológiája

3.1 A frazeológiai egységek típusai és jellemzői

A frazeológiai egységek jelenléte általános a világ nyelveiben. Nagyon elterjedt jelensége a nyelveknek függetlenül a nyelvrokonsági hovatartozásától. Olyan ok motiválja létrejöttét, mely univerzális jellegű, és ezért a különböző nyelveken létrejött frazeologizmusok tipologizálását egységes szempontok alapján vetítik előre. A frazeológiai egységek típusaival sok nyelvben foglalkoztak. Mintaképpen – az anyaghoz való hozzáférés lehetőségei által is irányítva – három nyelv összehasonlítását mutatom be.

A frazeológiai egységek osztályozását az általános nyelvészet pozíciójából Burger végezte el. Ebben az osztályozásban nyelvspecifikus és nem nyelvspecifikus (műfaji) szempontok egyaránt jelen voltak.

3.1.1 A frazeológiai egységek szerkezeti típusai

A frazeologizmusok klasszifikációját általános nyelvészeti szinten Burger végezte el. Az osztályozás olyan szempontok alapján történt, mint kommunikációs szempontok, szintaktikai, szófaji szemantikai viselkedés, valamint valenciaelmélet.

3.1.1.1 A frazeologizmusok osztályozása kommunikációs szempontok alapján

A frazeológiai egységek kommunikációban betöltött szerepük alapján 3 nagy csoportba sorolhatók (Burger 2003: 36-37):

- Referenciális frazeologizmusok: azok a frazeologizmusok, melyek a valóság egyes elemeire, folyamataira vonatkoznak.

Például: *Der Krug geht so lange zum Brunnen, bis er bricht,*

Addig jár a korsó a kútra, míg el nem törik.

He плюй в колодец, пригодиться воды напиться – Ne köpj a kútba, inni

fogsz belőle / Magad alatt a fát ne vágd (Rákos 1955: 142)

- Kommunikatív frazeologizmusok: ezek a frazeologizmusok a beszédaktus létrehozásában, végrehajtásában illetve befejezésében játszanak szerepet.

Például: *Guten tag!*

Jó reggelt!

С лёгким паром!

- Strukturális frazeologizmusok: ezeknek a funkciója a grammatikai viszony jelzése. Burger más szóval kötőszói/elöljárói frazeologizmusoknak nevezi őket.

Például: *sowohl – als auch*

mind ... mind

Ezekből a csoportokból az első kettő az, ami a kommunikációhoz kapcsolható, ezek közül az első csoporthoz sorolható a legtöbb frazeologizmus. Burger vizsgálata bebizonyította, hogy a nyelvtől független osztályozási rend csak a referenciális és kommunikatív szempontok alapján végzett tipológiában valósítható meg. A strukturális frazeologizmusok esetében nem lehet egy általános nyelvészeti koncepciót létesíteni, mert a nyelv struktúrája meghatározza a frazémák tipológiáját.

3.1.1.2 A frazeologizmusok osztályozása szintaktikai viselkedésük alapján

Burger – Buhofer – Sialm négy csoportot különböztet meg a frazeologizmusok szintaktikai viselkedésük alapján történő osztályozásnál (Forgács 2007: 56):

- 'A mondatrésztérket el nem érő frazeológiai egységek': ide sorolhatók a kommunikációs szempontok alapján említett strukturális frazeologizmusok, valamint azok a melléknévi értékekkel rendelkező frazeológiai kapcsolatok, melyek a mondatban állítmányi szerepet töltenek be.

Például: *im Laufe von* – valami során, valami folyamán.

- 'Mondatrésztérkéű, de csak egyetlen mondatrész szerepét betöltő frazeológiai egységek': olyan frazeológiai egységek, melyek a mondatban alany, állítmány, tárgy, valamint határozó helyén állhatnak.

Például: *Hinz und Kunz* – akárki, boldog-boldogtalan

- 'Mondatrésztérkéű, de két-vagy több mondatrész szerepét betöltő frazeológiai egységek': nevükből adódóan több mondatrész szerepét is betölthetik, de még nem mondatértékűek.

Például: *in Gras beißen* – fübe harap

- 'Teljes mondat értékű frazeológiai egységek'

Például: *Morgenstund hat gold im Mund*

Ki korán kel, aranyat lel

Ebben a csoportban az osztályok felállítása lehetséges, viszont a tartalmi kitöltés nyelvspecifikus. Az elméleti vizsgálat szempontjai azonosulnak az adott nyelv szintaxisának sajátásaival.

3.1.1.3 A frazeológiai egységek osztályozása a valenciaelmélet alapján

Ez a - Forgács által kialakított - csoport a valenciaelmélet, azaz vonzathelvető képesség alapján az alábbi csoportokba sorolja a frazeologizmusokat (Forgács 2007: 63-65):

- 'avalensek, azaz valenciával nem rendelkezők': ha a strukturális frazeologizmusok létét elfogadjuk, akkor két csoportra lehet még osztani, ha nem, akkor ezt a csoportot elvethetjük. E két csoport:
 - mondatrésznél kisebb – kötőszói és elöljárószói frazémák
 - bővítményértékű frazémák – szólásglosszémák
- 'régensértékűek': vannak üres, kitöltendő vonzataik. Az idetartozó frazeológia egységek sosem teljeseek.
- 'teljes mondat értékűek': nincs valenciájuk, minden vegyértékűk telített. Ez is két, további csoportra bontható:
 - 'beszédszituációra vonatkozók', vagy a beszédpartner előző gondolatmenetéhez kapcsolhatók
 - 'teljes mondatot alkotó egységek', melyek nem kapcsolódnak a kontextushoz.

A Forgács által létrehozott klasszifikáció azon alapszik, hogy a valencia univerzális lexiko-grammatikai kategória, ezért ez a szempont alkalmas lehet a frazeológia egységek nyelvtől független vizsgálatára.

Ugyanakkor az igék szemantikája és vonzathelvető képessége adott nyelvben más és más, így itt is megjelenik a nyelvspecifikáció.

3.1.1.4 A frazeológiai egységek osztályozása szófaji értékük alapján

Szófaji besorolás alapján a frazeologizmusok az alábbi csoportokra bonthatók (Burger 2003: 41-43):

- a mondatban kötőszói és elöljárószói szerepet betöltő strukturális frazeologizmusok
- melléknévi értékkel rendelkező frazeologizmusok
- határozószói frazeologizmusok

- főnévi (nominális) frazeologizmusok
- igei frazeologizmusok

Az, hogy milyen módon jelennek meg formailag a szófajok és milyen mértékben jelenítik meg az egyes szófajok konkrét morfológiáját, szintén az adott nyelvre jellemző, nyelvspecifikus. Az ilyen tipológia nem terjeszthető ki, így nem hoz általános érvényű konklúziót abban a megközelítésben, hogy mennyire ad választ a frazeologizmusban megjelenő mögöttes jelentés kialakításában.

3.1.1.5 A frazeológiai egységek osztályozása szemantikai viselkedésük alapján

A frazeologizmusok átvitt értelmének szempontjából az alábbi csoportba sorolhatjuk a frazémákat (Burger 2003: 38):

- 'nem idiomatikus'
- 'részben idiomatikus':
- 'teljesen idiomatikus' (kollokációk)

Ez a tipológia lehet általános érvényű, de Burger részleteiben nem határozza meg a kritériumokat. Ezt a témát Telija (Телия 1996) részleteiben tárgyalja. Vizsgálja az idióma létrejöttét, az idiomatikuság kialakulását, illetve azt, hogy hogyan alakul ki a szó szerinti és az elvont jelentés közötti kapcsolat. Fontosnak tartja az idióma fogalmának meghatározását és kijelenti, hogy az idióma képi jelentése nagyobb és részletesebb, mint a szavak útján való jelentés. Fontosnak tartja az idiómák *racióális és emocionális* értelmezését. Eszerint egy idióma értelmezése az empátia függvénye. Vannak idiómák, melyek jelentése mindig negatív (*npou̯doxa* – minden hájjal megkent alak), viszont egyes idiómák jelentése a közlés függvényében lehetnek pozitívak illetve negatívak (*стреляный воробей* – vén róka). A többféle értelmezés oka, hogy az állandósult szókapcsolatot használó számára nehéz az idióma pontos jelentését átvenni és azt a későbbiekben azonos jelentéstartalommal használni. Ezért a beszélő és a hallgató között elmosódott emocionális értékelés, emotív kapcsolat alakul ki. Lényegi szempont az idióma dekódolása, melynek értelmében az idióma értelmezése többféle lehet, így jelentése a közlés következtében az egyén saját nézeteivel egybeforrva módosul (Телия 1996: 85-87). A nyelvspecifikusság kérdésére Telija is kitér, hiszen ez a legfőbb oka annak, hogy az idiómák klasszifikációja nem teljesen sikeres.

Telija megállapítása kontextus-függő, pragmatikai irányba tereli a kérdés megoldását. Minthogy a frazeologizmusok létrejötte és működése nem nyelvspecifikus, mert

általánosan jellemző, hogy konkrét nyelvi képre alapozva az elvont jelentés több, mint a képet alkotó szavak jelentésének összessége, ezért a frazeológiakutatásban is szükségszerűen léteznie kell olyan magyarázatnak, mely a konkrét nyelvi háttér részleteinek vizsgálatában való megjelenítése nélkül alkalmas a két jelentésszint közötti kapcsolat megragadására.

Az alábbiakban bemutatok néhány olyan elméleti modellt, amelyek a nyelvspecifikusságot kiküszöbölik és értékelem a frazeológia kutatás szempontjából, valamint megpróbálom kiválasztani azt, melyet leginkább alkalmasnak tartok a két szint közötti kapcsolat létrejöttének leírására.

Az alábbi munkában a frazeologizmusok egy szemantikai csoportját, a vízelemet tartalmazó frazeologizmusokat fogom vizsgálni és a kognitív elméleti keretek közül azokat veszem sorra, amelyek ebben az elemzésben alkalmazhatóak.

3.1.2 A frazeológiai egységek műfaji típusai

A frazeologizmusok műfaji besorolásának alapja szintén szerkezeti alapú. Ebben az osztályozásban szerkezeti – szemantikai keverékosztályozás alapján soroljuk be a frazeologizmusokat mely alapján az alábbi típusokat különítjük el: szólások, szóláshasonlatok, helyzetmondatok (szituatív klisék), szólásformájú csúfolók, kinegrammák, szállóigék, közhelyek, funkciógés kapcsolatok, kollokációk, onimikus frazeologizmusok, frazeológiai terminusok, páros frazeologizmusok⁶ (Burger 2003: 44-53).

⁶ Ezekről a típusokról bővebben lásd: Burger (2003) és Forgács (2007)

4 A frazeologizmus kutatáshoz felhasználható kognitív elméleti keretek rövid bemutatása

A világ megismerésének nyelvben való tükröződését a kategorizálás és a hasonlósági alapon történő azonosítás szemlélteti. Ezek vizsgálatára jöttek létre a kategóriaelméletek, és a - hasonlósági alapon történő vizsgálatokra - a metaforaelméletek. Ezek ismertetése elengedhetetlen, mert az orosz nyelvben megismert frazeologizmusok értelmezését kognitív nyelvészeti keretben kívánom értelmezni.

4.1 Kategóriaelméletek

4.1.1 Klasszikus modell

A klasszikus modell kialakulása egészen az antikvitás koráig nyúlik vissza, a modell Arisztotelésztől származik (a modellt Arisztotelészi modellként is emlegetik).

A klasszikus kategorizációs modell alapköve, hogy a világ dolgai – azaz a kategóriák – elégséges és szükséges tulajdonságok alapján határozhatók meg. A szükséges és elégséges tulajdonságokon kívül a periférikus tulajdonságok is segíthetnének a kategorizálásban, azonban ezeket a tulajdonságokat nem használja a modell megalkotója a besorolás során, így – mint ahogy azt a neve is mutatja – ezek a tulajdonságok a periférián maradnak. Ebből a kizárásból adódóan minden egyes kategória éles határokkal rendelkezik és azok jól behatárolhatók.

A jól behatárolhatóságon kívül további tulajdonságok is megfogalmazhatók, miszerint a kategória minden tagja azonos helyzetű, nincs alá – illetve fölérendeltség a kategóriákon belül, valamint a kategóriát alkotó tagok között a közös tulajdonságokból adódóan nagy a kohéziós erő (Kövecses-Benczés 2010: 27).

A kategorizációs modellt illetően több probléma is felvetődik, mint például a jelentés meghatározása, annak értelmezése. A jelentést transzcendentálisnak, azaz e világon kívülinek tekintik, ebből az értelmezésből következik, hogy a kategorizációban figyelmen kívül hagyja a fejlődési folyamatok, illetve kulturális modellek szerepét. Erre példa a „холостяк”, magyarul „agglegény” szó értelmezése, amit a klasszikus modell életkori keretek alapján határol be és figyelmen kívül hagyja azt az esetet, amikor az agglegény

férfi vallási okokból adódóan „agglegény” és örökre az is marad (pl. katolikus papok) (Ченки 2002: 340-369).

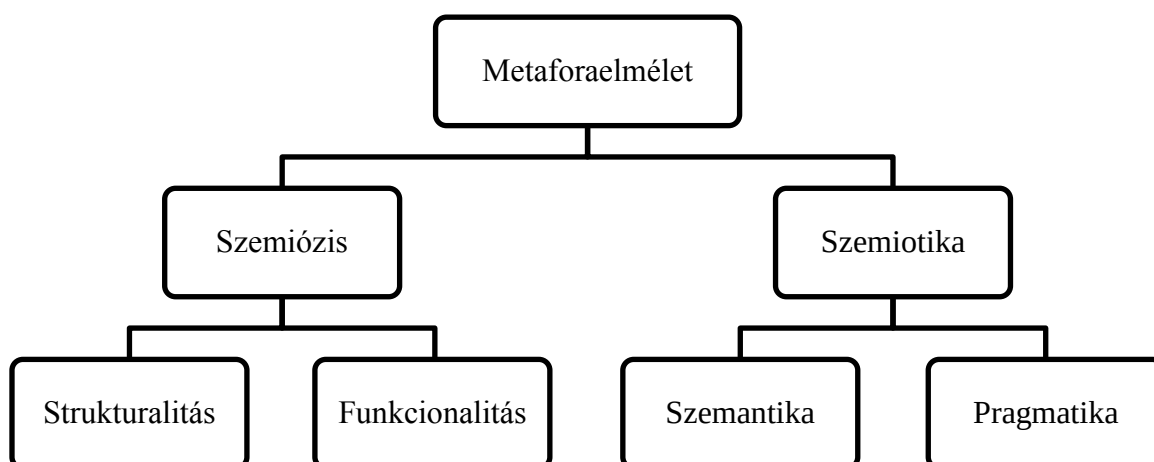
Ez a kategorizációs módszer pontosan a kategóriák közötti éles határok miatt nem megfelelő számomra, mivel az orosz frazeologizmusok különböző jegyek alapján történő vizsgálata is hoz átfedéseket.

4.2 Metaforaelméletek

Ezt a fejezetet „Eckard Rolf: *Metaphertheorien: Typologie, Darstellung, Bibliographie*” (Rolf 2005) című könyve alapján állítottam össze, mivel ez a könyv strukturalizálja a különböző, már egzisztáló metaforaelméleteket a szemiózis („szemiózis: két egymással érintkező társ (ember) között jelhasználat; jelezés” (Bakos 2002: 625)) és szemiotika („szemiotika: a jel tudománya; a jelekkel és jelrendszerekkel, ezek összevetésével foglalkozó tudományág” (Bakos 2002: 625)) alapján.

Ez a két csoport további alcsoportokra bontható. A szemiózison belül ezeket az elméleteket strukturalitás és funkcionalitás alapján különböztetjük meg, és a metaforákat jelfolyamat elemeiként kezeljük. A szemiotikán belül a szemantika és a pragmatika a mérvadó. A jelentésen alapuló metaforaelméletek – mint például Samuel Levin és Josef Stern elmélete – a metaforákat, mint szemantikai fenomén kezeli. Az alkalmazással és használattal kapcsolatos metaforaelméletek szerint a metafora egy pragmatikus jelenség. Azok a metaforaelméletek, amik a formai szerkezetre vonatkoznak, a metaforák szerkezeti aspektusaira fókuszál. Karl Bühler vagy Hans Blumenberg metaforateóriái a működésre vonatkoznak és a metaforák funkcionalitásával foglalkoznak (Rolf 2005: 16).

1. ábra: A metaforaelméletek csoportosítása

Forrás: (Rolf 2005: 17)

A felsorolt metaforaelméletek közül, egy-egy példát mutatok be az alcsoportok ismertetésének céljából, de az összes elmélet bemutatásától eltekintek, mivel az már túlmutat a szakdolgozatomban kitűzött célokon.

4.2.1 Samuel Levin metaforaelmélete

Samuel Levin metaforaelmélete a szemiotika, azon belül is a szemantika csoportjába sorolható. Levin 1997-ben megjelent „*The Semantic of Metaphor*” című művében arra a kérdésre keresi a választ, hogy hogyan lehet a metaforákat tartalmazó mondatokat szemantikai sajátosságukat alapul véve leírni. Levin kísérletet tesz annak az alapgondolatnak a bebizonyítására, hogy a szavak sajátos attribútummal rendelkeznek és ezek a tulajdonságok szemantikusak is egyben. Levin teóriájának legszembetűnőbb ismérve a „Merkmalstransfer”, a jellemző sajátosságok transzferálása, átvitele. Ennek lényegi értelme abban áll, hogy a jelentéstani tulajdonságok egyik kifejezésből átranzponálhatóak egy másikra. Levin hatféle módot különböztet meg a tulajdonságok átvitelénél és ezeket egy egyszerű példamondaton keresztül mutatja be és magyarázza (Rolf 2005: 177-179).

4.2.2 Donald Davidson metaforaelmélete

Donald Davidson elméletét a pragmatika területén belül említi a szakirodalom. Davidson kiindulópontja a metaforák szerkezeti vizsgálatánál az a különbözőség, ami a

szavak tényleges jelentése és használata között figyelhető meg. Ezt az eltérést kihasználva a metaforákat a használat alosztályába sorolja a szemiotikán belül. Davidson szerint a metaforák csak és kizárólag szó szerinti jelentésükben értelmezhetőek és nem bírnak másodlagos jelentéstartammal, így szemantikai tulajdonságuk kétségbe vonható. Davidson ezen álláspontja nem tagadja a metaforák jelentésének létezését, de tartalmuk a lényegi, betű szerinti jelentésben értelmezhető. Davidson tézise szerint abban az esetben, ha a metafora, nem azzal az értelemmel bírna, amit szó szerinti jelentésnek veszünk, akkor semmilyen jelentés nem rendelhető az adott szóhoz. Ebből kifolyólag, Davidson értelmezésében a szavaknak nincs metaforikus jelentése (Rolf 2005: 177-179).

Ez alapján az általam felsorakoztatott szólások és közmondások is csak szó szerinti jelentésben élnének, vagyis a szakdolgozatom kutatása Davidson elképzelése alapján értelmét vesztené.

4.2.3 Max Black interakciós elmélete: a metafora, mint kölcsönhatás

Max Black metaforaelmélete a szemiózis, azon belül is a strukturalitás alapján felépülő metaforaelméletek csoportjának képviselője. Black, teóriájában azt részletezi, hogy egy metaforikus kijelentésnél két, egymással kölcsönhatásban lévő elképzelés egyszerre jelenik meg. Black a metaforikus értelemben használt kifejezést állítja a középpontba, míg ezt a kifejezést tartalmazó mondatot keretnek tekinti. A metaforák interakciós elméletét a „*homo hominis lupus*” tézis azaz „*az ember egy farkas*” leegyszerűsített változatával próbálja megvilágítani.

Ennek a mondatnak az állítmánya „*egy farkas*”, alanya pedig az „*ember*”, amit az alapvető emberi ismertetőjegyek alapján jelent ki. Azonban nem csupán az egyes szavakat kell analizálni, hanem az egész kifejezést összességében kell venni és az emberek ismertetőjegyét általánosan kell értelmezni. Ahhoz, hogy ennek az elképzelésnek a nagyságáról egy átfogó képet kapjunk, Max Black terminológiához fűzött kommentárját kell figyelembe vennünk és kisebbfajta finomítással ellátnunk a logikai állítmány alapján.

Black interakciós teóriájának megértéséhez további 4 szempontot kell figyelembe venni (Rolf 2005: 38):

- az úgynevezett elsőrendű alanyt (principal subject) ami alatt értjük azt, amiről a kijelentés tényleg tudósít.

- a másodrendű alanyt (subsidiary subject), amiről a metaforikus kijelentés szó szerinti olvasatban szólna.
- egy segédeszközzel összekapcsolt implikációs rendszert (közhelyekből álló rendszer)
- az attribútumok rendszerét, amit az elsőrendű alanyból állapítunk meg

A metaforák interakciós (kölsönös viszonyon alapuló) elmélete szerint a metaforák titka és rejtélye a két együttműködő elképzelés interakciójában keresendő. Azok az elképzelések, amelyek szerint elfogadjuk, hogy ők együtt fejtik ki hatásukat, egyrészt arra a segédeszközzre vonatkoztathatóak, amelyikből a metaforikus értelemben vett kifejezést jellemezzük – Black példája nyomán a „farkas” szóra és azon nyomán fellépő közhelyekre – másrészt arra az elsőrendű szubjektumra, ami az említett példában „ember”-ként szerepel.

Ha a „*Wolf*”, azaz „farkas” szót metaforikus értelemben vesszük, akkor a farkas struktúra közhelyekből építkezik. Az, hogy ebből mi lesz aktualizálva, azoktól a tulajdonságoktól függ, amik az elsőrendű alanyhoz tulajdoníthatók (ebben az esetben az emberhez). Black szerint érvényesülnie kell annak a feltételnek, miszerint az alárendelt alany tulajdonságainak alkalmazkodnia kell az elsőrendű alany tulajdonságaihoz. Azok a tulajdonságok, amik normális esetben az elsőrendű szubjektumhoz rendelhetők, korlátozzák a közhelyek rendszerének használatát, ami a metaforikus értelmezésben használt szóval összekapcsolható.

Ezen kívül a metaforák megértésében nagy szerepet tölt be mind az interakciós elmélet keretén belül – és azon kívül is – az enciklopédikus tudás. Ahhoz, hogy megértsük, Black mit képzel el az interakciós teóriája kidolgozásánál, szükségünk van a konnotáció fogalmára és arra, hogy ez alatt pontosan mit értünk. Ezt a metaforákkal foglalkozó elméleti tudósok egymást segítő, továbbgondolt reakcióban lévő elgondolásainak szembeállításával érhetjük el (Rolf 2005: 35-41).

4.2.4 A metafora formaelmélete: Karl Bühler

Karl Bühler a metaforákról alkotott formaelmélete a metaforaelméletek kategorizációja alapján a szemiózis csoportba, azon belül a funkcionalitás szegmensbe sorolható.

Bühler teóriájában azt fejtegeti, hogy az egyes szövegek jóval túlmutatnak az őket felépítő szavak egyes jelentéseinek összességén. Tehát tagadja, hogy pusztán "És-

Kapcsolatokból" állnának a szövegek: „Das Ganze ist mehr als die Summe seiner Teile.” „Az egész több, mint a részeinek összessége”. Megalkotja az „Übersummetivität” fogalmát, amit úgy lehetne lefordítani, hogy összegzen felüliség. Ezzel főleg a 19. század második felében foglalkoztak. A formaelmélet alapító dokumentumának tartott "Negyedéves tudományos filozófiai iratban" [1890] beszél először Richard Avenarius a formai minőségről („Gestaltsqualität”), mint fogalomról. Ő volt a pozitív filozófia legnagyobb szócsöve a 19. században (Rolf 2005: 227).

4.2.5 A Johnson és Lakoff féle metaforaelmélet

Johnson és Lakoff olyan kutatási formát alkalmaz, amely 11 tényező alapján vizsgálja a metaforikus kapcsolatot. A korábbi metaforaelméletekhez viszonyítva ez a vizsgálat minőségi előrelépést mutat. A 11 tényező a következő (Kövecses-Benczés 2010: 80):

1. Forrás – és céltartomány
2. A metafora alapjai
3. A forrás – és céltartományhoz köthető idegi kapcsolódások az agyban
4. A forrás – és céltartomány közötti kapcsolat
5. Metaforikus nyelvi kifejezések
6. Megfelelések
7. Metaforikus implikációk
8. A metaforában résztvevő fogalmak aspektusai
9. Fogalmi integráció
10. A metafora nyelven kívüli megvalósítása
11. Kulturális modellek

Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy mely szempontok alapján próbálja Lakoff és Johnson megfejteni a metaforák kapcsolatait. Van biológiai, nyelvi, illetve kulturális megközelítés is. Az eddig felsorolt metaforaelméletek közül ez vizsgálja a legtöbb perspektívából a metaforák felépítését.

Mint minden elméletet, így Johnson és Lakoff elméletét is érték különböző kritikák. Апресян úgy gondolja, hogy valamely jelenség metaforikus értelmezésének feltárásában túlságosan önkényes a motiváció meghatározása. Ennek a megállapításnak az alapja, hogy Lakoff és Johnson mind az „élet” mind pedig a „szerelem” motívumát is az utazás képével azonosítják (Апресян-Апресян 1993: 29). Az, hogy több, egymástól eltérő képet

ugyanazzal a metaforikus képpel azonosítunk is bizonyíték Telija azon megállapítására, miszerint egy frazéma-idióma értelmezése emocionális szempontok, illetve a dekódolás függvénye. A beszédfordulatok, így a frazeológiai egységek is szubjektív, ember által létrehozott képződmények, éppen ezért nem célszerű megfosztani ezeket a szubjektív értelmezés lehetőségétől.

A másik, szintén az értelmezéssel kapcsolatos problémával foglalkozik Kertész András és Rákosi Csilla tanulmányában (Kertész-Rákosi 2006). Azt vizsgálták, hogy mennyire hatékony ez az elgondolás, illetve nem beszélhetünk-e oda - visszautalásokról és körben forgó érvelésekről a metaforaelmélet alkalmazása során. Ezek a problémák pontosan a hatókör és kiterjedés miatt vetődnek fel. Kutatásukban kitértek arra, mennyire önmagukba visszatérők ezek az érvelések, azaz mennyire beszélhetünk cirkularitásról az egyes érvelések kapcsán. Kertész, tanulmányában kitér a ciklikus és prizmatikus érvelésre, azaz, ha a probléma megoldásánál ugyan visszatérünk a kiindulási pontunkba, de több információval, akkor az már nem önmagába visszatérő folyamat, hanem egy másik kognitív szint. Itt még fontos megjegyezni a prizmatikus érvelést is, melynek értelmében többféle szempont alapján közelítjük meg a problémát: a folyamatosan, a ciklikusság miatt változó ciklusok újabb és újabb perspektívák alapján történő vizsgálódást igényelnek. A tanulmány alapján Kertész belátja, hogy Lakoff és Johnson metaforaelmélete felfogható ciklikus és prizmatikus érvelési folyamatként, ugyanakkor nem lehet kizárni azt sem, hogy az idő előrehaladtával ez a metaforaelmélet elavulttá válik (Kertész-Rákosi 2006: 187,191).

Minthogy Lakoff és Johnson metaforaelméletével szemben felmerülő kritikákat Telija vizsgálatai, illetve Kertész és Rákosi elhárítja, a víz elemű frazeologizmusok magyarázatára ez a legtöbb lehetőséget nyújtó elméleti keret.

5 A víz elemű orosz frazeologizmusok elemzése

5.1 A víz motívum asszociációs lehetőségei a vallásban – kulturális aspektus

A kereszténységben a víz szimbólumának három dimenziója különösen nagy jelentőséggel bír. Az első lényeges dimenziót kozmikusnak tekinthetjük, hiszen az élethez elengedhetetlen a víz, így az emberek a vizet az életelvvel azonosítják és a világ „prima essentia”-jaként tekintenek rá. Ha a vizet, mint az élet és a világ szimbolikájának tekintjük, ez magával vonzza az ellentétes pólust, ami a romlottságot, pusztulást jelenti. A vallásos ember világnézetében így a víz dichotómiája az életet adó erő valamint a halál elkerülhetetlen erejében nyilvánul meg. A víz esszenciális vallási jelkép, olyan elem, amely lehetőséget ad az újjászületésre, elmossa a szennyet megtisztítva a földet. Az egész Bibliát áthatja, egészen a teremtés történetétől kezdve a megváltásig. A özönvízről szóló elbeszélésben a víz Isten haragjának megtestesüléseként az ítélet és halál eszközeként jelenik meg. Szent János keresztiségében pedig a megbocsájtás és a megtisztulás manifesztálódik. A vallási jegyek leggazdagabb forrása a Biblia, hiszen mind az Ó- mind az Újszövetségben kiemelkedő szerephez jut a víz, mely szimbolikus jelentéstartalmú jegyeket hordoz magában szakrális és profán értelmezésben is. Példaként említeném, az Özönvíz és Noé bárkájának történetét, valamint Keresztelő Szent János Jordán vizével való keresztelését (Schmemmann 2012: 50-51).

Az Özönvíz története jóval Krisztus születése előttre datálható, ebben az időben az emberi bűn és romlottság elhatalmasodott a Földön, így Isten az Özönvíz képében megtorlást hozott a gyarló, bűnben megátalkodott emberiségre. Kivételt egyedül Noé és családja képzett, akik az Úrban igazlelkűeknek bizonyultak, ezáltal lehetőséget kapva az Úrral kötött szövetség égisze alatt kötöttett új Világ benépesítésére. Isten a negyven napos esőzés megtisztító erejével mossa el a világ romlottságát, esélyt biztosítva a romlatlan és utópisztikus életnek. A Özönvíz és Noé bárkájának története mind a mai napig él az emberek tudatában, és bizonyítja fenyegetettségét a világra, a szubsztancia negatív tulajdonságára.

A keresztényeknél a keresztség szentsége a víz által a bűntől való megtisztulást és az új élet kezdetét jelenti. Ez a szentség Keresztelő Szent Jánosig eredeztethető vissza, aki a Jordán vizével pogányokat kereszttelt meg az egy igaz hitben: „Én vízzel kereszttellek titeket a megtérésre, de aki utánam jön, erősebb nálam: a saruit sem vagyok méltó

hordozni. Ő Szentlélekkel és tűzzel fog megkeresztelni titeket.” (Mt. 3,11) Krisztus a Jordánban való megkeresztelkedése révén a vizet transzcendens tulajdonságok hordozójává tette, amivel megváltást nyerhet el az emberiség (Schmemmann 2012: 53).

Természetesen e csoportosítások között erős a kohéziós erő, olykor átfedés is tapasztalható, egy-egy példa több helyre is besorolható.

5.2 A víz motívum asszociációs lehetőségei néprajzi síkon

Az ember nagy figyelmet szentel a víznek, ami a néprajzi elemekben is megnyilvánul. Egyidejűleg tekintenek rá úgy, mint az élet forrására, valamint egyben pusztító erőre. Ezért az orosz néprajzban egy kettősséget egyesít a víz mitikus eleme: a félelmet és a hálát.

A legtöbb esetben a vízhez egy pozitív kép társul az orosz nép életében. Az idő előrehaladásával alakult ki egy kettős jelentés, mely egyidejűleg hordozza magában a vízhez kapcsolódó azon jegyeket, miszerint az erő forrása és tisztító hatása, azonban a halállal is párhuzamba hozható. Az orosz mesékben időről-időre előjött a víz, mint élő, és mint holt jelkép.

Az ősi szlávok a forrásokra is úgy tekintettek, mint azok a helyek, ahonnan az erő a felszínre tör. Így a forrásokból felszínre törő vizet alkalmasnak találták a gonosz erők meggyengítésére. Ebből az erőből származik az a szokás, hogy házasság vagy nehéz munka előtt vízzel locsolnak. Innen maradt fenn a mondás: „*Будь здоров, как вода*” (Капица 2006: 24).

A vizet varázsigeként is használták. Ismert az a hagyomány, mely Szent Péterrel kapcsolatos. Szent Péter vízzel locsolta meg a hátát, ahány csepp lehullt onnan, annyi gonoszt ölt meg. Ehhez hasonló rituálék egyes jellemvonásokban megőrizték ezt a tulajdonságot. Ilyen például az újszülött vagy az elhunyt mosdatása.

A víz alkalmas volt jóslásra is. A vízbe dobott kő meghatározta a jövőbeli férj jellemét is: ha nagy csobbanással hullott a kő a vízbe, akkor a férj ennek megfelelően harsány és házsártos, ha csendesen, akkor csendes lesz (Капица 2006: 25).

5.3 A vízelemű frazeologizmusok elemzése a Johnson Lakoff féle forrás – és céltartomány alapján

5.3.1 Az elemzés módszere

A vizsgált kategória – és metaforaelméletek alapján ahhoz, hogy a víz már ismert pozitív és negatív jegyeit az általam kigyűjtött frazeologizmusokra is alkalmazni tudjam, Johnson és Lakoff munkáját kell alkalmaznom, ugyanis Johnson és Lakoff olyan kutatási formát alkalmaz, amely több tényező alapján is vizsgálja a metaforikus kapcsolatot. A forrás – és céltartomány felhasználása érdekében érdemes tisztázni a fogalmi metafora fogalmát. Kövecses Zoltán Johnson és Lakoff tanulmánya alapján a fogalmi metafora értelmezését úgy szűkíti le, hogy a metafora „két fogalmi keret közötti kapcsolaton alapul”⁷. „A metafora esetében a többletjelentés egy cél- és egy forrástartomány megfelelése révén jön létre, mely megfelelés alapját vagy a tartományok közötti hasonlóság, vagy pedig saját testi tapasztalataink képezik.” (Kövecses-Benczés 2010).

1. táblázat: Az UTAZÁS és az ÉLET közötti megfelelések

UTAZÁS	ÉLET
az utazó	→ az életet élő ember
az utazás	→ az élet élése
úti cél (ok)	→ elérendő célok az életben
(utazást/mozgást megnehezítő) akadályok	→ nehézségek (az életben)
a megtett út	→ az élet egy leélt szakasza
az út irányával kapcsolatos döntések	→ az életben meghozott döntések

Forrás: (Kövecses-Benczés 2010: 80)

A fenti táblázatban az „utazás” és „élet” szavak közötti kapcsolatokat láthatjuk a szóban forgó metaforaelmélet alapján. Ez alapján látható, hogy az utazás szó az élettel lett párhuzamba állítva. Ennek oka – mint az összes ilyen metaforaképzés esetén – a hasonlóság (Kövecses-Benczés 2010: 81). Itt is látható, hogy több szempont alapján is megfeleltethető az egyik szó a másik irányába. Az „utazás” szó a forrástartomány, az „élet” szó a céltartomány. Mind a forrás – mind a céltartománynak is lehet több megfelelője, a forrástartomány esetén ezt hatókörnek, míg céltartomány esetén kiterjedésnek nevezi a szakirodalom (Kövecses-Benczés 2010: 83).

⁷ A metaforának az irodalomban, különösen a hermeneutikában kiterjedt értelmezése ismert, de a metaforák irodalmi használata dolgozatomnak nem tárgya.

5.3.2 A víz elemet tartalmazó frazeologizmusok elemzése

Johnson - Lakoff elemzési módszere alapján végzett kutatásaim az alábbi forrás – és céltartományokat tartalmazzák a víz elemű frazeologizmusok esetén:

1. VÍZRE ÍRÁS → HASZONTALAN CSELEKEDET

„Вилами на воде писано”

Orosz jelentés: *„Неизвестно ещё, будет так или нет, удастся ли, осуществится ли”* (Молотков 1968: 320)

Magyar megfelelő: *„villával írták a vízre; zavaros, bizonytalan”* (Rákos 1955: 99)

A vízre való írás a víz fodrozódásának következtében csak átmeneti állapotot jelöl, nincs maradandó következménye, így az ember által végzett cselekedet teljesen hiábavalónak bizonyul.

VÍZRE ÍRÁS	HASZONTALAN CSELEKEDET
víz felszíne	→ a cselekmény színtere
villa	→ a cselekedet eszköze
vízre írás	→ a konkrét cselekedet

2. NEM SOK VÍZ ZAVARÁSA → JELENTÉKTELEN SZEMÉLY / JELENTÉKTELEN ESEMÉNY

„Воды не замутил” – nem sok vizet zavar (Gáldi 2000: 47)

Orosz jelentés: *„Очень скромн, тих, кроток”* (Молотков 1968: 168)

Magyar megfelelő: *„a vizet zavarni, bajt keverni”* (Rákos 1955: 100)

Német megfelelő: *„Kein Wässärchen trüben können”* (Röhrich 4: 1125).

Ebben az esetben az állandósult szókapcsolat kétféle irányultságú. Egyrészt irányul a cselekvő személyre, aki mint ember keveset számít, jelentéktelen fontosságú. Másrészt vonatkoztathatjuk az adott személy által végzett cselekvesre is, ebben az esetben a cselekedetnek nincs nagymértékű jelentősége.

NEM SOK VÍZ ZAVARÁSA	JELENTÉKTELEN SZEMÉLY / JELENTÉKTELEN ESEMÉNY
víz zavarása	→ jelentéktelen személy / cselekedet
víz	→ a személy/cselekedet fontosságának mértéke

Az állandósult szókapcsolat ellentettje is frazémaként funkcionál. A vizet zavarni ennek értelmében:

„Воду мутить”

Orosz jelentés: „Умышленно запутывать какое-либо дело, вносить неразбериху во что-либо.” (Молотков 1968: 256)

Magyar megfelelő: „a vizet zavarni, bajt keverni” (Rákos 1955: 100)

VÍZ ZAVARÁSA	BAJKEVERÉS
víz zavarása	→ bajkeverés
víz állása	→ nincs baj, nyugalom
víz	→ a személy/cselekedet fontosságának mértéke

3. VÍZ SZÁJBAN TARTÁSA → HALLGATÁS

„Набрать в рот воды”

Orosz jelentés: „Хранить упорное молчание, ничего не говорить” (Молотков 1968: 260)

Magyar megfelelő: „молчит, словно/будто воды и рот набрал – hallgat, mint a csuka [tkp. hallgat, mintha vizet vett volna a szájába]” (Gáldi 2000: 47)

Ebben az esetben a víz kettős jelentéssel bír. Egyrészt a víz lehet a gátló tényező, melynek következtében nem tud az adott személy beszélni. Másrészt a víz önmagában az eltitkolt információ is lehet. Mindkét esetben, ha a víz eltűnik, az elhallgatott információk is kiderülnek.

VÍZ SZÁJBAN TARTÁSA	HALLGATÁS
víz	→ beszédet gátló tényező/ információ
víz kiköpése	→ az eltitkolt információ kiderül

4. TISZTA VÍZ → IGAZSÁG

„Чистой (чистейшей) воды кто-либо, что-либо”

Orosz jelentés: „Самый настоящий, истинный, доподлинный” (Молотков 1968: 74)

Magyar jelentés: „igazi, hamisítatlan” (Keszthelyi 1961: 30)

Német megfelelő: „Vom reinsten Wasser sein; ganz echt und unverfälscht” (Röhrich 4: 1128.)”

Ebben a kifejezésben a víz tisztasága a tiszta, igazságos emberi viselkedés metaforikus képeként jelenik meg. A tiszta víz lehetőséget ad arra, hogy a felszín alá tekintsünk, azaz feltárjuk az emberi jellem valós mivoltát. A kifejezésben a „что-либо” jelzés, hogy a kifejezés nemcsak élőkre, hanem élettelenekre is használható.

TISZTA VÍZ	IGAZSÁG
tiszta	→ igaz
mélységekig hatoló tisztaság	→ az igazság teljes ismerete
víz	→ leleplező, tisztító erő

További, a jelentéskörhöz kapcsolódó frazémák:

„Вывести на чистую / свежую воду”

Orosz jelentés: „Разоблачать. О темных делах махинациях, или лицах, причастных к ним” (Молотков 1968: 91)

Magyar megfelelő: „lerántja a leplet valakiről” (Keszthelyi 1961: 30)

Ebben az esetben a fent létrehozott metaforikus kapcsolat erősödik tovább: ha valakiről lerántjuk a leplet és kiderül az igazság, akkor ezt az orosz nyelv „tisztá vízre vezet” kifejezéssel fejezi ki. Ebből adódik, hogy a piszkos víz az erkölcsi romlottság jelképe, melyre vallási vonatkozásként említhető a keresztesítés – eredendő bűnöktől való megtisztulás a szenteltvíz által.

TISZTA VÍZ	IGAZSÁG
tiszta / friss	→ igaz
vízre vezetés	→ az igazság megismerése, leleplezés

5. VÍZ LASSÚSÁGA → CSELEKMÉNYEK HOSSZADALMAS VÁLTOZÁSA

„Тихая вода берега подмывает”

Magyar megfelelő: „lassú víz partot mos” (Keszthelyi 1961: 30)

Német megfelelő: „*Stille Wasser gründen tief*” (Röhrich 4: 1125)

Ebben a frazeologizmusban a víz lassú mozgása a cselekményekben rejlő változás metaforikus képe. A kiemelt frazéma magyar megfelelője a „lassú víz partot mos”. A képi ábra lényege, hogy a cselekmény az idő függvényében lassan zajlik le, de a változás – még ha kis léptékben is haladunk – bekövetkezik.

VÍZ FOLYÁSA	IDŐ MÚLÁSA
víz	→ cselekmény
lassú víz	→ apró léptékben lezajló cselekmény
part mosása	→ a változás bekövetkezése

6. VÍZ FOLYÁSA → IDŐ MÚLÁSA

„*Ещё много воды утечѣт до сух пор*”

Magyar megfelelő: „*még sok víz folyik le addig*” (Gáldi 2000: 47)

Német megfelelő: „*Bis dahin läuft noch viel Wasser den Rhein*” (Röhrich 4: 1123)

E frazéma esetén a víz folyása egyértelmű utalás az idő előrehaladására. A víz folyómederben haladása hosszú folyamat, így az idő elteltének vonatkozásában megfelelő ez a képi metafora.

VÍZ FOLYÁSA	IDŐ MÚLÁSA
csendes víz	→ változatlanlanság
víz folyása	→ idő előrehaladása
sok víz	→ sok idő

7. CSENDES VÍZ → INTROVERTÁLT EMBER

„*Быть тише воды, ниже травы*”

Orosz jelentés: „*Робкий, скромный, незаметный*” (Молотков 1968: 476)

Magyar megfelelő: „*a légynek sem árt [csendesebb a víznél, alacsonyabb a fűnél]*” (Gáldi 2000: 47)

Ezt a frazeologizmust olyan személyekre használják, akik a hétköznapi életben nem játszanak központi szerepet egy adott szituációban, ennek ellenére olyan tulajdonságokkal rendelkeznek, melyet környezetük nem ismer; elzárkóznak ezek kinyilvánításától. Ebből adódóan a frazeologizmusban a víz csendessége az introvertált ember metaforikus képe.

CSENDES VÍZ	INTROVERTÁLT EMBER
víz	→ ember
víz felszíne	→ az ember felszínes jelleme
víz mélysége	→ az ember jellemének mélysége

8. VÍZ → HASONLÓSÁG

„Как две капли воды похожи”

Orosz jelentés: *„Совершенно очень сильно похож, схож и. т. п.”* (Молотков 1968: 194)

Magyar megfelelő: *„úgy hasonlítanak egymáshoz, mint két tojás (mint két csepp víz)”* (Gáldi 2000: 47)

Német megfelelő: *„Sich gleichen wie ein Ei dem anderen”* (Földes 1987: 154)

Az orosz nyelvben a hasonlóság metaforájaként szokták használni a vizet, pontosabban a vízcseppet. A hasonlóság két csepp vízként való ábrázolásával a hasonlóság, mint ritka esemény bekövetkezését hangsúlyozza: ritka két olyan vízcsepp kialakulása, melyek formájukban, valamint további külső jegyeikben hasonlóak vagy megegyeznek.

VÍZ	HASONLÓSÁG
vízcsepp	→ ember, tárgy
két vízcsepp	→ két hasonló, ugyanolyan ember, tárgy

További, a jelentéskörhöz kapcsolódó frazémák:

„Отец рыбак и дети в воду смотрят” – ha az apa halász, a gyermekek is a vízre néznek / Az alma nem esik messze a fájától (Rákos 1955: 151)

Ebben a példában a frazeologizmusban ábrázolt víz a halászzal, illetve a halással van összefüggésben. Itt már jobban érvényesül a rokonságból adódó hasonlóság - „ha az apa

halász, a gyermekek is a vízre néznek” (Rákos 1955: 151) vagyis ha az apa ezzel foglalkozik, akkor az utódok is ezt választják.

9. VÍZ HORDÁSA VÍZBE → HASZONTALAN, FELESLEGES CSELEKMÉNY

„Носить воду в море”

Magyar megfelelő: „tengerbe v Dunába vizet hord, haszontalan dolgot végez” (Gáldi 2000: 47)

Német megfelelő: „Wasser in ein Sieb schöpfen - szitával meríteni a vizet’ = vizet hordani a tengerbe” (Röhrich 4: 1124)

Az elérni kívánt cél jelentéskörbe tartozó frazeologizmusok csoportjával Bańcerowski (Bańcerowski 2012: 457-460) foglalkozott. Az általa összegyűjtött frazeologizmusokban az az általános kép tükröződik, hogy az ember által kívánt cél elérése érdekében megfelelő eszközöket kell használnia. Ezek az eszközök lehetnek az erkölcsi normákhoz igazodóak, vagy attól eltérőek. Itt olyan eszközzel történik a cselekmény, mely nem effektív a cselekmény elérését illetően. A víz hordása vízbe cselekmény esetében nem beszélhetünk értelmes munkáról.

VÍZ	HASZONTALAN, FELESLEGES CSELEKMÉNY
víz hordása vízbe	→ felesleges cselekmény
víz	→ felesleges cselekmény tárgya

További, a jelentéskörhöz kapcsolódó frazémák:

„Толочь воду в ступе”

Orosz jelentés: „Заниматься чем-либо бесполезным, попусту тратить время.” (Молотков 1968: 478)

Magyar megfelelő: „üres szalmát csépel [tkp. mozsárban vizet tör]” (Gáldi 2000: 47)

VÍZ	HASZONTALAN, FELESLEGES CSELEKMÉNY
víz törése mozsárban	→ felesleges cselekmény
víz	→ felesleges cselekmény tárgya

Ebben az esetben a 'mozsárban történő víz törése' azonosul a haszontalan tevékenység metaforikus képével. Itt is különböző cselekményekből indulunk ki, mégis ugyanazt a tevékenységet ábrázolja: a haszontalan, felesleges cselekményt.

10. VÍZ → AZ ELÉRNI KÍVÁNT CÉL

„Лить воду (на чью-л.) мельницу”

Orosz jelentés: *„Косвенно помогать, содействовать своим поведением, своими действиями и. т. п. кому- либо (обычно противной, другой стороне) в чем-либо”* (Молотков 1968: 227)

Magyar megfelelő: *„(vknek) a malmára hajtja a vizet”* (Gáldi 2000: 47)

Német megfelelő: *„Das ist Wasser auf seine Mühle”* (Röhrich 4: 1124)

Az előző frazémához viszonyítva, ebben az esetben a frazeologizmus jelentése olyan cselekményre irányul, melynek elérése nem a társadalmi normákhoz igazodva, nem a megfelelő körülmények között történik. Itt a saját célra szánt malom hajtása az a tevékenység, mely nem igazodik a társadalmi elvárásokhoz.

VÍZ	ELÉRNI KÍVÁNT CÉL
víz hajtása	→ a befektetett energia
malom	→ eszköz a cél eléréséhez
a víz saját felhasználása	→ önös érdek érvényesítése

További, a jelentéskörhöz kapcsolódó frazéma:

„В мутной воде рыбу ловить”

Orosz jelentés: *„Извлекать выгоду из чьих-либо затруднений, корыстно пользоваться какими-либо неурядицами, беспорядками неясностью обстановки”*

Magyar megfelelő: *„zavaros vizeken halászik”* (Rákos 1955: 99)

A zavaros vizeken evezni/halászni frazeologizmus negatív jelentéstartalmat hordoz magában, ugyanis olyan személyt jelöl, aki céljai megvalósításához etikátlan eszközöket használ.

ZAVAROS VÍZEN HALÁSZNI	MÁS KÁRÁN CÉLT ELÉRNI
zavaros víz	→ más kára
halászás	→ cél

6 Összefoglalás

Dolgozatomban az orosz, víz elemet tartalmazó frazeologizmusok metaforikus képeinek bemutatását végeztem el Johnson és Lakoff metaforaelméletének segítségével.

Külön kitértem a frazeologizmusok osztályozásának kérdésére. Megállapítható, hogy több nyelv frazeologizmusait – a Burger féle tipológia alapján - tipizálni nem lehet, mivel a nyelvspecifikusság akadályozza a csoportba sorolást.

A metaforaelméletnek megfelelően az orosz frazeologizmusokban is megtalálható egy forrás- és céltartomány, melyek az azonosító, illetve az azonosított szerepét töltik be a metaforikus kép ábrázolásában. Az általam kiválasztott víz elemű frazeologizmusok metaforikus képeinek meghatározására ez a módszer bizonyult a legalkalmasabbnak. A konkrét és elvont kép közötti kapcsolat meghatározásával, a metafora pontos megnevezése útján a frazeologizmusok jelentése, illetve az azonosító és azonosított közötti kapcsolat értelmet nyert.

A metaforikus kép meghatározásának segítségével a nyelvspecifikusság kiküszöbölhető volt. Ezáltal bizonyosságot nyert az a feltevés, hogy több nyelvre is ki lehet alakítani egy sémát, melynek segítségével a frazeologizmusok konkrét és elvont síkja közti kapcsolat értelmezhető, így segít egy egységes – a frazeologizmusokat osztályokba soroló – osztályozási rendszer kialakításában.

7 Irodalomjegyzék

АПРЕСЯН В. Ю., АПРЕСЯН Ю. Д. 1993: *Метафора в семантическом представлении эмоций*. In: Вопросы языкознания, Издательство «Наука» Москва. № 3: 27-35.

ВИНОГРАДОВ, В. В. 1977: *Избранные труды: Лексикология и лексикография*. Издательство «Наука» Москва. 118-189.

ДЬЁРКЕ, З. 2003: *Явление антонимии в сфере русской – венгерской фразеологии*. In: Slavica Szegediensia, Szeged, 77-93.

ДЬЁРКЕ, З. 2005: *Явление энантиосемии в сфере русско – венгерской фразеологии*. In: Slavica Szegediensia, Szeged. 41-52.

ДЬЁРКЕ, З. 2007: *Явление межъязыковой фразеологической омонимии в сфере русско – венгерской фразеологии*. In: Dissertationes Slavicae Sectio Linguistica XXVII, Szeged. 57-60.

ЗОЛЬТАН, А., ФЕДОСОВ, О., ЯНУРИК, А. (ред.) 2013: *Вода в славянской фразеологии и паремииологии. Коллективная монография*. Издательство «Тинта» Budapest.

КАПИЦА, Ф. С. 2006: *Славянские традиционные верования, праздники и ритуалы*. Издательство «Флинта» Москва. 23-25.

КАРАУЛОВ, Ю. Н. 1997: *Русский язык: Энциклопедия*. Издательство «Дрофа» Москва. 69-71.

МОЛОТКОВ, А. И. (ред), Войнова, Л. А., Жуков, В. П., Федоров, А. И. 1968: *Фразеологический словарь русского языка*. Издательство «Советская Энциклопедия» Москва.

ТАТАР, Б. 1985: *Русская лексикография. Одноязычные филологические словари*. Танкёньвкиадо, Будапешт.

ТАТАР, Б. 1992: *Фразеология современного русского языка*. Танкёньвкиадо, Будапешт. 17.

ТЕЛИЯ, В. Н. 1996: *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. Школа «Языки русской культуры»,

ШАНСКИЙ, Н. М. 1969: *Фразеология современного русского языка*. Издательство «Высшая Школа», Москва.

ШАНСКИЙ, Н. М., БЫСТРОВОЙ Е. А. 1979: *Учебный фразеологический словарь русского языка*. Москва.

ЧЕНКИ, А. 2002: *Семантика в когнитивной лингвистике*. In: Современная американская лингвистика - Фундаментальные направления, Университет Эмори, Атланта. 340-369.

BAKOS, F. 2002: *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 413, 625.

BAŃCZEROWSKI, J. 2012: *A frazeológia mint az emberi világkép tükröződése*. In: Magyar Nyelvőr 137. Budapest. 457–461.

BURGER, H. 2003: *Phraseologie - Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. 2. überarbeitete Auflage. Berlin: Schmidt (=Grundlagen der Germanistik 36)

FORGÁCS, T. 2007: *Bevezetés a frazeológiába: A szólás – és közmondáskutatás alapjai*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

FÖLDES, CS. 1987: *Magyar-német-orosz beszédfordulatok. Három nyelv azonos jelentésű állandósult szókapcsolatai*. Tankönyvkiadó, Budapest.

GÁLDI, L., UZONYI, P. 2000: *Orosz-magyar szótár. Magyar-orosz szótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

HADROVICS, L., GÁLDI, L. 1989: *Orosz-magyar szótár I*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 173.

KERTÉSZ, A., RÁKOSI, CS. 2006: *Ciklikus és prizmatikus érvelés Lakoff és Johnson fogalmi metaforaelméletében*. In: Galgóczi, L., Vass, L. (eds): *A mondat: kaland : hetven tanulmány Békési Imre 70. születésnapjára*. Szeged. 187, 191.

KESZTHELYI, E. 1961: *Russzicizmusok. 5000 orosz szólás és kifejezés*. Terra Kiadó, Budapest.

KÖVECSES, A., BENCZÉS, R. 2010: *Kognitív nyelvészet*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 27-28, 34-35, 81, 83.

RÁKOS, F. 1955: *Nemzedékről nemzedékre. Ezer orosz-magyar közmondás és szólásmondás. Összehasonlító gyűjtemény magyarázatokkal és betűrendes mutatókkal.* „Művelt nép” Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó, Budapest.

ROLF, E. 2005: *Metaphertheorien: Typologie, Darstellung, Bibliographie.* Walter De Gruyter, Berlin, New York. 16-17, 80, 35-41, 177-179, 227, 232.

RÖHRICH, L 1973: *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten.* Band 1-4. Verlag Herder, Freiburg im Breisgau. 1973.

SCHMEMAMM, A. 2012: *Vízből és Szentlélekből. Liturgikus tanulmány a keresztségről.* Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest. 50-51, 53.